

Balti elulood humanitaarteaduste ristteedel

Baltic Biographies at Historical Crossroads.
Ed. by Aili Aarelaid-Tart and Li Bennich-
Björkman. Routledge, London and New
York, 2012, 214 lk.

■ 2012. aasta algul ilmus Tallinna Ülikooli Nüüdiskultuuri Uurimiskeskuse juhataja A. Aarelaid-Tarti ja Uppsala Ülikooli politoloogiprofessori L. Bennich-Björkmani toimetatud interdistsiplinaarne artiklikogumik, milles analüüsitakse 20. sajandil Baltimaades sündinud põlvkondade elulugusid. Intervjuudel ning kirjpandud biograafiatel põhinevad peatükid puudutavad nii eestlasi, lätlasi ja leedulasi nende kodumaal kui ka eksiilbaltlasi ja Balti venelasi. Et raamat on suunatud rahvusvahelisele lugejaskonnale, siis täidab see korraga mitut eesmärki: tutvustada viimase saja aasta Balti ajaloo sündmusi neis osalenute silmade läbi, teisalt aga mõtestada teoreetilisel tasandil narratiivseid strateegiaid, elulugudes väljenduva mälukultuuri tausta. Kogumiku toimetajad on teadvustanud, et kaasmaalasi intervjuueriva uurija enda ajalookogemus võib jutustust ja tõlgendust mõjutada (nii positiivses mõttes – empaatilises kaasaelamises ja mõistmises, kui ka negatiivses – oma ja informandi nägemuste ühiseks ajaloopildiks sulatamises). Nii võidakse uurijale isiklikult olulisi või avalikus diskursuses rohkem kõlanud teemasid võimendada, teisi aga mitte märgata. Soome, Saksa, Rootsi ja Briti kolleegide kaasamisega on püütud vaatenurka Balti elulugudele laiendada. Mitmekesine on ka autorite erialane taust: raamat on ilmunud küll Euroopa Sotsioloogiaassotsiatsiooni sarjas, kuid kirjutajate hulgas on nii kultuuriteoreetikuid, ajaloolasi, (ajaloolase taustaga) etnolooge kui ka poliitika- ja kirjandusteadlasi.

Nagu mõned varasemadki ingliskeelsed elulookogumikud,¹ keskendub seegi raamat eluloodraamadele – palju on ootamatuid pöördeid, riske, kiire kohanemise vajadust. Lugudes domineerivad teravad kontrastid ja tugevad emotsioonid ning nii on raamat põnev ka tavalugejale. Samas kinnistab selline elulugude valik 1990. aastail juurdunud nn. katkestatud elulugude malli, kus poliitilised pöörded kattuvad elulooopöörettega ja vastanduvad selgelt „kuldseid” ja „mustad” ajad.² Vaieldamatult pakuvad dramaatilised elulood ja värvika keelekasutusega staarinformandid uurijale tänuväärset materjali ajaloo populariseerimiseks, kuid kätkevad endas samas ohtu nn. massistseenides osalejad varju jätta. Samas pole „Balti elulugude” autorite esmane huvi mitte niivõrd narratiiv ise kui see, kuidas jutustaja oma lugu esitab ja oma elu mõtestab. Võttesõnaks on toimetulekustrateegiad ajaloo murdepunktides, argielu kogemuse keerukus ja mitmeplaanisus. Autorite jaoks on oluline ka möödaniku mõju inimeste ja gruppide tänapäevasele identiteedile ning kollektiivse ajaloopildi kujunemine avalike ja isiklike tegurite koosmõjus.

Kõik artiklid esitavad üsna põhjalikku ajaloolist ja sotsioloogilist taustainfot, mis välislugejat arvestades on igati põhjendatud, sest paraku käsitletakse Eestit, Lätit ja Leedut tihti lihtsustatult, ühtse piirkonnana. Peatükkide riigiti rühmitamine aitab välja tuua Balti riikide erinevaid olusid, millel joonistuvad välja siiski sarnased eluloodraamad. On nii üksikute elulugudel põhinevaid analüüse (Bela, Kõresaar ja Jõesalu, Reiter), kahe eluloo võrdlusi üleminekuperioodi muutuste kontekstis (Aarelaid, Nugin ja Hatšaturjan), sarnase taustaga inimeste hilisemate mitmesuunaliste valikute kirjeldusi (Obelene, Runcis) kui ka eluloo uurimise teoreetilisi tagamaid puudutavaid artikleid (Skultans, Tart).

Ajalooline taust on üldjuhul esitatud korrektselt, kuid kohati on tehtud piiratud grupi või üksikute informantide arvamuste põhjal liiga kaugeleulatavaid järeldusi. Näiteks võib tuua väite, et eksiilist tagasi pöördunud baltlased ning nende

¹ T. Kirss, E. Kõresaar, M. Lauristin. *She who remebers survives. Interpreting estonian women's post-Soviet life stories.* Tartu University Press, Tartu, 2004; E. Kõresaar, E. Lauk, K. Kuutma. *The burden of remebering: recollections and representations of the 20th century.* SKS, Helsinki, 2009; E. Kõresaar. *Soldiers of memory: World War II and its aftermath in estonian post-Soviet life stories.* New York, Rodopi, Amsterdam, 2011; T. Kirss, R. Hinrikus. *Estonian life stories.* Central European University Press, Budapest, 2009; S. Stiver-Lie, L. Malik, I. Jõe-Cannon, R. Hinrikus. *Carrying Linda's stones. An anthology of Estonian women's life stories.* Tallinn University Press, Tallinn, 2006; D. Leinarte. *Adopting and remebering Soviet reality. Life stories of Lithuanian women, 1945–1970.* Rodopi, Amsterdam and New York, 2010.

² Katkestuse kogemusest ja kultuurist Eesti elulugudes vt. pikemalt: E. Kõresaar. *Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes.* Eesti Rahva Muuseumi Sari 6. Eesti Rahva Muuseum, Tartu, 2005, lk. 69–110.

okupeeritud kodumaal elanud rahvuskaaslased tundsid kohtudes kultuurilist võõristust (lk. 8). Ühe eluloo põhjal ei saaks ka väita, et 1920. aastail sündinud esitavad Nõukogude ajast masendava pildi (lk. 11).³ Üheplaanilisena mõjub ka hinnang, et 1990. aastate keskpaigas oli „sotsiaalne ja kultuuriatmosfäär stressirohke ja ebakindel” (lk. 12), lausa eksitavalt aga lause tervishoiu- ja haridusteenuste tasuliseks muutumise kohta (samas).

Bristoli ülikooli emeriitprofessor **Vieda Skultans** rõhutab oma artiklis „Otsides mälu kohta ajaloo: Balti elude kontekst”, et ehkki eluloolist vaadet ajaloole on võrreldud mikrokoobiga loodusteadustes, pole tegu siiski pelgalt detailitõpsema uurimisviisiga. Eluloo uurijate missiooniks pole üksnes makroajaloolaste poolt läbi uurimata „lünkade” täitmine. Elulood ei väljenda ainult jutustajate elukogemust, vaid on ka nende identiteedi fenomenoloogiline väljendus ja laiendus. Räägitud või kirjutatud lugu jätab jälje: „Pihtimus muudab moraalselt nii kõnelejat kui kuuljat.” (lk. 30). Paljude jutustajate eesmärgiks pole lihtsalt info edastamine, vaid oma kogemusele kunstilise vormi leidmine. Ohtralt kasutatakse kirjanduslikke kompositsioonivõtteid, kontraste, poeetilisi kirjeldusi, piibli viiteid jne. Tihti rõhutatakse eluloo rääkimise või kirjutamise motiivina ka arusaama, et individuaalses loos peegelduvad paljude kogemused, ning harivat või õpetlikku tähendust järeltulevatele põlvedele, aga ka isikliku moraalse väärikuse taastamist. Pole kahtlust, et traumaatilistel aegadel on elulookirjutamisel ka teraapiline roll, aidates taastada kõikuma löönud identiteeti ja vaimset järjepidevust. Seega on professionaalse eluloo uurimise eelduseks nii sotsiaalajaloo kui ka narratiivianalüüsi metodoloogia valdamine.

Skultansi arvates on eluloojutustusi mõjutanud mitte üksnes 20. sajandi ideoloogiad, vaid ka rahvaluule, rahvuseeposte ja perekonnapärimuste vaim, milles kajastub tööetika, vastupanu ja rahvuslik uhkus. Autori seisukoht, et rahvaluulekogudes võib näha omamoodi rahvuslikku või kollektiivset elulugu, jääb siiski pikemalt põhjendamata. Arvamus, et aja jooksul kadus lauludest kõik isiklik ning meelde jäeti „ühine” ning et rahvalaulude „mina” väljendab tuhandete teiste kogukonnaliikmete tundeid (lk. 26), esindab pigem vananenud arusaama rahvakultuuri totaalset kollektiivsusest ja anonüümsusest, mis folkloristikas ja etnoloogias juba 1970. aastail kahtluse alla seati.

Läti Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalantropo-

loogia dotsent **Baiba Bela** portreteerib artiklis „Igapäevaelu, võim ja indiviidi tegevus poliitiliste pöördetähtsate Lätis: Otto Irbe lugu” 1916. aastal sündinud mehe eluloosündmuste kaudu totalitarismi olemust ja selle mõju tema põlvkonnale. Jälgitakse Otto teekonda Nõukogude miilitsast leegionäriks, metsavennast mustal turul kaubitsejaks ja lõpuks Gulagi vangiks. Tegemist pole ohvri looga, vaid võimeka ja tegusa inimese saatusega, kes igas olukorras üritas oma elu ise kontrollida ja suunata ning erinevate vastupanuvõimudega oma vabadust taastada. Bela näeb suulist ajalugu kui üht võimalust ajaloo uurimist demokratiseerida, andes hääle neile, kes muidu ajaloopildil kujundamisel sõna ei saaks. Suuline ajalugu on dialoogi ruum, mõistmise ruum, mis ühendab erinevaid põlvkondi, etnilisi, kultuurilisi või sotsiaalseid grupe. Elulugu võib aidata kaasa eetilisele suhtumisele Võõraste, Teisesse, sest me näeme tema haavatavust ja võime hakata tema erinevust mõistma. See elulugude sotsiaalset sidusust suurendav potentsiaal väärib kindlasti edasist teoreetilist mõtestamist ja praktilist rakendamist.

Stockholmi Ülikooli ajaloodotsent **Maija Runcis** käsitleb artiklis „Läti Teise maailmasõja põgenike Rootsi ühiskonnaga adapteerumise kollektiivsed strateegiad” eluloointervjuude põhjal Rootsi emigreerunud lätlaste püüdeid eksiilis uut elu üles ehitada. Uurimuse fookuses on põgenike endi hinnangud oma kultuurilisele (haridus, keelteoskus) ja sotsiaalsele (suhtlusvõrgustik ja mälukogukond) kapitalile ning sedalaadi kapitali uues keskkonnas kohandamise ja rakendamise viisid. Autor analüüsib ka eluloojutustuse kui allika spetsiifika, võrreldes seda arhiiviallike ja ametliku ajalookirjutusega. Siinkohal esitab ta paraku mitmeid lihtsustavaid väiteid, näiteks, et nõukogudeaegne ajalooteadus Baltikumis oli pigem ideoloogia kui teadus ning et ka tänapäeval ei usalda rahvas ametlikku ajalugu ega arhiive (lk. 54). Küll on õigustatud eluloo kui žanri spetsiifika rõhutamine, kuna seda kiputakse mõnikord (liiga) subjektiivseks ja seetõttu arhiivimaterjalist vähem usaldusväärseks allikaks pidama. Küsimus on esiteks vaatenurgas – pigem alt üles kui ülalt alla – ja teiseks on tegemist pigem teatud liiki kommunikatsiooni kui ajalooliste sündmuste dokumentaalse kirjeldusega. Elulood pole ajaloo „säilmed”, vaid võrsuvad kultuuriliselt defineeritud kommunikatsiooni- viisidest ning on tihedalt seotud kultuuris käibi-

³ Vrd. tunduvalt mitmekesisema pildiga nt. M. Raudsepp. Õnnelik vanadus: individuaalsed trajektoolid läbi kultuurimuutuste. – Nullinate kultuur II: põlvkondlikud pihtimused. Koost. A. Aarelaid-Tart. Tartu Ülikooli kirjastus, Tartu, lk. 16–55 ja Eesti rahva elulood. III osa. Elu Eesti NSV-s. Koost. R. Hinrikus. Tänapäev, Tallinn, 2003.

vate narratiivide ja domineerivate diskursustega.

Tartu Ülikooli etnoloogide **Kirsti Jõesalu** ja **Ene Kõresaare** artikkel „Tööelu küpses sotsialismis: privaatne ja avalik ühe Eesti tööstusjuhi eluloos” on originaalne mikroanalüüs, mis ühe kesktaaseme juhi eluloo kaudu valgustab avaliku ja privaatsfääri suhteid ning nende vahel oskusliku laveerimise kunsti. Keskendutakse sellele, kuidas eluloojutustustes peegeldub Nõukogude aja igapäevaelu kompleksus ning pinge ametliku ja argise vahel. Biograafia osutub nende vastandlike sfääride toimimise uurimise heaks vahendiks, seda eriti nn. küpse sotsialismi ajastu puhul, mil töökohast sai keskne ressurss nii avalike kui ka isiklike vajaduste teenistuses.

Tuginedes Alessandro Portelli klassikalisele käsitlusele ajaloojutustuste narratiivsetest laadidest, vaadeldakse, kuidas 1928. a. sündinud Heino jutustuse erinevate tasandite kaudu väljendub ka Nõukogude ühiskonna eri kihtide suhe. Autorid näitavad institutsionaalse, sõpruskondliku ja isikliku väga tihedat põimumist ühe nõukogude majandusjuhi elus. Samas tunnetas loo jutustaja nähtamatut piiri nende sfääride vahel ega ajanud segi neis kehtivaid erinevaid käitumisreegleid. Oma loos kujutab Heino end pigem abistaja ja vahendaja kui kasusaajana ning räägib endast kui osavast võõra süsteemi manipuleerijast eestlaste huvides. Samas oli ta Nõukogude süsteemis ikkagi tüüpiline edukas karjerist, kes esitab oma jutustuse tänapäevale sobivas eduloo vormis. Kõresaare ja Jõesalu artikkel on hea näide, kuidas uurida nõukogude argieluga kohandumist kaudse tõlgenduse läbi, arvestades elulugude „mitmehäälsust”, kus kõrvuti on süsteemi kriitika ning nõukogulikud mõttemallid ja keelekasutus. Avaliku ja privaatse puutepunktide analüüsil on kindlasti perspektiivikas ka eri tüüpi nõukogudeaegsete allikate komplementaarne analüüs, kus eluloojutustusega paralleelselt vaadeldakse ametlikke dokumente, näiteks kohtutoimikuid.⁴

Kultuuriteoreetik **Aili Aareleid-Tart** esitab artiklis „Las ma jutustan sulle ühe kurva loo: vene nõukogude immigrandid iseseisvas Eestis” eluloomaterjali analüüsi metodoloogilise raamistiku. Tema hinnangul on biograafiline lähenemisviis

eriti sobiv kiiresti muutuva ühiskonnaga kohanemise raskuste ja sellest tulenevate psühholoogiliste kriiside sügavamaks mõistmiseks. Samas muutuvad teatud sotsiaalse grupi argielu murdepunktid nähtavaks mitte üksikute „elulooakende avamise”, vaid paljudest „akendest” paistvate minevikuvaadete võrdluses, mis loob laiema panoraami. Autori hinnangul on umbes 30 elulugu piisavad, jõudmaks nn. küllastumispunkti, kus inimeste kirjeldustest hakkab välja joonistuma püsiv muster. Teatud kriitiline kogum elulugusid võimaldab eristada mälukogukondi,⁵ mis peegeldavad jutustaja sotsiaalset positsiooni ja kokkukuuluvustunnet teiste inimestega, kellel on sarnased elukogemused ning kes mõistavad ka ühtemoodi nende kogemuste tähendust ja tähtsust.

Elulugudel, mis kirjeldavad toimetulekut kriitilistel üleminekuaegadel, on allikana lisaväärtus – nende kaudu ilmneb, milliseid ressursse (haridus, kutseoskused, keeleoskus, sotsiaalsed võrgustikud) muutustega hakkama saamiseks ja isiksusliku järjepidevuse tagamiseks rakendatakse. Ressurssidele keskendumine võimaldab näha kultuurikontinuiteeti ka näiliselt kõiki väärtusi pea peale pööravatel murranguhetkedel. „Võitja” ja „kaotaja” elulugusid võrreldes näidatakse kutse- ja keeleoskuste, samuti perekondliku tausta tähtsust edu saavutamisel. Siingi tõstetakse esile kombineeriva allikaanalüüsi väärtusi – näiteks on autori ja tema kolleegide uurimused näidanud, et paljudes 2000. aastate eluloointervjuudes peegelduvad üsna otseselt kohaliku venekeelse ajakirjanduse arvamused.⁶

Helsingi Ülikooli sotsiaaluuringute teadur **Laura Assmuth** kirjeldab artiklis „Maainimeste kuuluvustunne: baltivene identiteetidid Eesti ja Läti piirialadel” sealsete identiteetide mitmekesisust, tuues esile lokaalse kuuluvustunde esmatähtsust paljude inimeste jaoks. Kui piirialadel elavate setude jaoks on kõige olulisem etniline identiteet, siis eestlastele, lätlastele ja venelastele pigem keeleline ja kohalik identiteet. Petserimaal elavate etniliste venelaste arusaamad sellest, mida nende jaoks tähendab olla venelane, varieeruvad üllatavalt palju – äärmuslikust ja šovinistlikust venemeelsusest Läti ajaloo ja küla kultuuripäran-

⁴ Vt. ka T. Jaago, E. Kõresaar. Complementarity of sources in studying adaptation: an oral history viewpoint. – Folklore. Electronic Journal of Folklore, 2008, nr. 39, lk. 17–18. Veebilehekülj: www.folklore.ee/folklore/vol.39/jaago-koresaar.pdf.

⁵ P. Burke. History as social memory. – T. Butler (ed.), Memory, history, culture and mind. Blackwell, Oxford and New York, 1989, lk. 97–113; I. Irwin-Zarecka. Frames of remembrance. The dynamics of collective memory. Transaction Publishers, New Brunswick and London, 1994.

⁶ A. Aareleid-Tart, A. Hatšaturjan. Diskurs kul'turnoj travmy v russkojazyčnoj srede Èstonii. – Sotsiologičeskije issledovanija 2006, nr. 10, lk. 57–65.

di idealiseerimiseni. Vene identiteet võib olla nii tugevalt opositsiooniline ja järgalt üleolev kui ka paindlik ning muutlik. Enesemääratlust mõjutavad tugevalt ka staatuste hierarhia muutumised ajas: näiteks setu kultuur on oma eksootilisuses prestiižikamaks muutunud ja olla Euroopa või Balti venelane on kahtlemata peenem kui olla tavaline Venemaa venelane. Kokkuvõttes pole tänapäeval identiteedid üksteist välistavad, pigem vastupidi – Eesti, Läti ja Venemaa piirialadel on multietnilisus üha tavalisem ja teadlikum. Nii Aarelaid-Tarti kui ka Assmuthi artiklitest ilmneb selgelt baltivene kogukonna heterogeensus, mis on pärandunud ka noorimale, 1990. aastail sündinud põlvkonnale.

Uppsala Ülikooli Vene ja Euraasia keskuse teaduri **Vaida Obelene** artikkel „Kommunistid väljumine: Leedu komsomolifunktsionäärade karjäärivalikud” kirjeldab 1950. aastate lõpul sündinud Leedu NSV Komsomoli Keskkomitee töötajate väga huvitavaid kohanemismustreid 1990. aastate sotsiaalsete muutustega. Enamik 36-st intervjueritud mehest (jääb küll selguseks, miks naissoost funktsionäärid uurimusest välja jäeti) oli juba komsomolitööle asudes karjääritegemisele orienteeritud. Obelene on huvitunud uute karjäärivalikute subjektiivsetest motiividest, mis osutusid üsna erinevaks: ühtedel huvi pigem juhipositsiooni kui konkreetse eriala vastu, teistel soov tegeleda pigem praktiliste majandusküsimustega ja vältida ideoloogiat. Leedu eripäraks oli see, et aastail 1989–1991 osalesid komsomoli keskaparaadi töötajad aktiivselt demokratiseerumis- ja majandusuuenduste protsessis ning omandasid esimeste hulgas uusi teadmisi lääneliku ühiskonna ja äri toimimisest. Endiste kolleegide tihe töö- ja suhtlusvõrgustik lõi aluse ka hilisemale äripartnerlusele. Seetõttu liikus osa intervjueritud vägagi sujuvalt komsomolitöölt suurfirmadesse, tajumata ise siin mingit järsku hüpet ega kohanemiskursi. Ühe allika sõnutsi lukustasid nad ise enda järel ukse. Teisalt kohtas osa endisi komsomolitöötajaid uue elukutse otsingul ka tugevat umbusku ja halvakspanu ning oli sunnitud tõoturul korduvalt ametit vahetama.

Müncheni Saksa Noorsoo Instituudi teadur **Herwig Reiter** seab artiklis „Läänele järele jõudmine? Vaade Leedule seestpoolt” endale ambitsioonika eesmärgi anda pilt sellest, mis toimub „allpool” või „väljaspool” kiiret ja edukat institutsionaalset moderniseerumist ning kuidas ühiskonna transformatsioon eluloojutustustes peegeldub (lk. 146–147). Paraku tekitab siin tõsisemad küsitavusi allikate representatiivsus. Tekstis kirjeldatakse vaid ühe asotsiaalsuse piiril elava 22-aastase noormehe elu tema enda mitte

just kõige usaldusväärsemana mõjuva jutustuse põhjal. Autor küll mainib ka teiste noorte töötute ehk uue ühiskonna „kaotajatega” tehtud intervjuusid, kuid järgnevas tekstis neile ei viidata ega seostata peakangelase väiteid ja hinnanguid ühegagi võimalikest laimematest ajaloolistest või ühiskondlikest kontekstidest. Saame küll teatava pildi madala sotsiaalse staatusega, hariduseta ja illegaalsest tegevusest elatuvate noorte tegevusest Leedu-Valgevene piirialadel, kuid nende toimetulekuraskused nagu ka riigilt raha, töö ja sotsiaalabi ja tunnustuse nõudmine, näivad tulenevat pigem isiksuslikest kui Leedu üleminekuühiskonna hädadest. Väide, et loo kangelase „identiteedikriis on individuaalne biograafiline vastus ühiskondlik-majanduslikule šokiteraapiale”, pole kuigi veenev. Tõenäoliselt oleks niisugune noormees samamoodi sotsiaalselt abitu olnud ja kuritegelikule teele sattunud ka mineviku Nõukogude Liidus või tänapäeva Lääne-Euroopas. Vaade Leedule jääb kirjutises paraku ähmaseks.

Tallinna Ülikooli Nüüdiskultuuri Uurimiskeskuse teadurid **Raili Nugin** ja **Aida Hatšaturjan** keskenduvad artiklis „Mobiliseerides kapitali üleminekuajal: Toomase ja Nikolai lood” kahele näitele noortest meestest, kelle täiskasvanuks saamine langes kokku ühiskonna ülemineku sotsialismist kapitalismi. Üks neist on eestlasest edukas ärimees, teine venelasest vabakutseline kirjanik ja mägironija. Põhiprobleemideks on see, kuidas üksikisik hindab ja esitab oma sotsiaalseid valikuid ning kuidas ühiskondlikud struktuurid nende elu mõjutavad. Elulugude kontrastsuse taustal ilmneb, et mõlemal juhul omandasid mehed lapsepõlves niisugused harjumuspärase käitumise mustrid, mis kogu elu jooksul korduma hakkasid. Selles artiklis väärib tähelepanu hea empiiria ja teooria (põhiliselt toetutakse P. Bourdieu kapitalide ja *habitus*’e mõistetele) tasakaal, aga ka oskuslik allikakriitika: nii juhitakse lugeja tähelepanu näiteks sellele, et üks informante liialdab oma loos end peaaegu anarhistina kujutades – tema tegelik elukäik räägib teist keelt. Selles artiklis tõuseb esile veel üks biograafilise lähenemisviisi eelseid: see võimaldab vaadelda identiteeti pigem protsessi kui staatilise seisundina.

Elulugusid ei jutustata ega tõlgendata kultuurilises ja sotsiaalses vaakumis. Tänapäevaste elulootekstide seost väärtusorientatsioonidega vaatleb Tallinna Ülikooli Nüüdiskultuuri Uurimiskeskuse vanemteadur **Indrek Tart** artiklis „Eluloo uurimise taust: väärtuste muutumine Eestis, Lätis ja Leedus 1991–2007”. Ilmneb, et viimase 15 aasta jooksul on ideoloogilise varjundiga väärtused tagaplaanile jäänud ja on toimunud nihe

isiklikumate või individuaalsemate põhiväärtuste suunas. See teadmine võimaldab vaadelda samal ajal talletatud eluloojutustusi uues võtmes.

Kokkuvõttes on „Balti elulugude” voorusteks nii temaatiline mitmekesisus ja haaravus kui ka seniste elulookogumikega võrreldes sügavam analüütilisus. Eestlaste, lätlaste ja leedulaste eluloojutustuste tõlgendamiseks kasutavad autorid muu hulgas Pierre Bourdieu sotsiaalse ja kultuurilise kapitali mõisteid, Erving Goffmani raamanalüüsi, Alessandro Portelli era- ja avaliku sfääri definitsoone, Anton Steeni postsotsialistliku eliidi uurimusi, Emmanuel Lévinase Teise-käsitlust, Piotr Sztompka ning Aili Aarelaid-Tarti kultuuritrauma teooriat. Viimane on küll asjakohane kiirete ühiskondlike muutuste individuaalse tõlgendamise tööriistana, kuid lihtsustava rakendamise korral (Reiteri artikkel) kätkeb endas nii üledramatiseerimise kui ka skemaatilise pealiskaudsuse ohtu.

Toimetajate sissejuhatuses rõhutatakse õigustatult põlvkondade erinevaid traumaatilisi kogemusi, kuid miskipärast tuletatakse sellest põlvkondadevahelise majandusliku, sotsiaalse ja haridusliku järjepidevuse nõrkus (lk. 14). Et keerulistel aegadel juhitud eri olukordades käitumise erinevatest reeglitest, ei tähenda siiski automaatselt kõigi trauma subjektide isiksuste skisofreenilist lõhenemist. Koduse kasvatus, perekondliku kogemuse ja moraalse järjepidevuse rolli üleminekuaegadel pole tõesti ametlikes allikates dokumenteeritud, kuid just rohujuuretasandi pilk elude, perede ja kodude lugudele võimaldab vaimset sidusust paremini tabada. Seda kinnitavad kas või Aarelaid-Tarti, Kõresaare-Jõesalu ja Nugini-Hatšurjani artiklid.

Küsitavaks jääb Helsingi Ülikooli professori ja Balti elulugude uurijate teeneka mentori J. P. Roosi eessõna otstarbekus. Selles kujutatakse Balti riikide hetkeolukorda läbinisti mustades värvides („vaesuse plahvatuslik suurenemine”, „rahva allutamine ekstreemsete mõõtmatega drastilisele majandusrežiimile”, „vastutustundetu riigivõim, mis ainult nõuab, kuid ei anna midagi vastu”). Roos ennustab koguni praeguse ja lähituleviku „katastroofilise” olukorra peegeldumist Balti elulugudes, mis tema sõnul võib veelgi dramaatilisemaks muutuda. Ühestki kogumiku artiklist seda küll järeldada ei saa.

Nimetatud iluvigadele vaatamata on „Balti elulugude” näol tegemist suure õnnestumisega, isikliku ja kollektiivse mälu tõlgendus on siin jõudnud senisest märksa detailirohkemale ja küpse analüüsi tasandile.

Anu Kannike

Raamat inimeste eneseteostusest rahvusluse tõusu sajandil

Aldur Vunk. „Kuningamäng” ärkamisaja koidikul. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2012, 191 lk.

Me ei saa teada, millal „Kuningamäng” maa-rahva hulka levis ja kust see endeline kaardimäng oma viie osalisega (kuningas, kindral, kubjas, kaks talupoega) õieti pärineb. Oluline on, et hea õnne korral võis talupoegki tõusta kuningaks. Johann Heinrich Rosenplänteri järgi mängisid seda ühiskonnakorraldust peegeldavat ning kardinaalseid muutusi ja võimalusi pakuvat mängu Pärnumaa pärisorised eestlased, kes ju võisid olla, võisid ka mitte olla kuulnud prantslaste rituaalsest kuningatapust giljotiinil ja kindlasti ei osanud ette näha sündmusi, mis neid endidki peagi Euroopa uuenemisprotsessi tõmbasid.

Kui inimene kord juba on mängiv olend (*homo ludens*), miks ei peaks siis see kajastuma ka ajalookirjutuses. „Kuningamäng” on siiski eeskätt teose leidlik allegooriline raamistik. Autor keskendub selles tõemeeli sotsiaalajaloole, Baltimaade ühiskonda haaranud rahutule liikumisele, käärimisele ja segunemisele. Kõik see vajabki süvauurimist kuni perekonna- ja isikutasandini ning uut moodi mõtestamist. Samas võib lugeja tajuda piiblitarkustki sisaldavas tekstis ka midagi saagalikku.

Teose struktuuri loovad Läänemere provintside ühiskonnale iseloomulikke seisusi ja rühmi esindavate perekondade lood läbi põlvkondade, keskendudes neist võrsunud silmapaistvate tegelaste elukäigule. Hinnatakse nende tähendust omas ajas ning järelmõju. Huvitav on jälgida, kuidas muutuv aeg vormib tegelaste elustateegiaid, kogeme inimloomuses ja -käitumises ilmnevat igipüsivat. Sageli kordub märksõna „pärisorjuse kaotamine”, millest algas eestlaste ja lätlaste jaoks otsustav 19. sajand, kui ajaloo vaekaussidel selgus, et ka nendel rahvastel on moderniseerivas maailmas oma osa täita.

Põlisrahvaste metamorfoosis oli oma roll kogu Läänemere provintside ühiskonnal. See-